

बालकांच्या पायाभूत शिक्षण तयारीच्या सद्यस्थितीचा अभ्यास

* श्री. लक्ष्मण सुपे व ** डॉ. सुरेश ईसावे

* Ph. D संशोधक विद्यार्थी, ** संशोधन मार्गदर्शक, TCE पुणे.

प्रस्तावना:

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण (NEP) २०२० मध्ये ३ ते ८ वर्षे वयोगटातील मुलांच्या शिक्षणाला पायाभूत शिक्षण असे संबोधण्यात आले आहे. पायाभूत शिक्षण स्तरामध्ये अंगणवाडी / बालवाडीची ३ वर्षे आणि पहिली व दुसरी या इयत्तांचा समावेश आहे. अंगणवाडी / बालवाडीतील ३ ते ६ वयोगटातील बालकांसाठी प्रारंभिक बाल्यावस्थेतील संगोपन व शिक्षण (ECCE – Early Childhood Care and Education) असेही संबोधण्यात आले आहे. २०३० पूर्वी ३ ते ६ वयोगटासाठीच्या पायाभूत शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण करण्याचे उद्दिष्ट ठेवण्यात आले आहे.

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण २०२० च्या अंमलबजावणीसाठी केंद्रीय शिक्षण मंत्रालयाने “सार्थक” अंमलबजावणी पुस्तिका तयार केली आहे. “सार्थक” पुस्तिकेतील टास्क क्रमांक १२ हा पायाभूत स्तरासाठी पालकांचे उद्बोधन व पालकांचा संसाधन म्हणून उपयोग करणे या संदर्भातील आहे. या पार्श्वभूमीवर बालकांच्या सूक्ष्म व स्थूल स्नायू विकासासाठी घरी मिळणाऱ्या संधी आणि पालकांमधील जागरूकता याबाबतचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

Copyright © 2024 The Author(s): This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY-NC 4.0) which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium for non-commercial Use Provided the Original Author and Source Are Credited.

पायाभूत शिक्षण संकल्पना आणि शाश्वत विकासाचे ध्येय क्र. ४ (SDG):

बालकांच्या आयुष्यातील पहिली ८ वर्षे ही जडण-घडणीचा काळ म्हणून ओळखला जातो. लहानपणीच्या सुरुवातीच्या काळातच महत्त्वपूर्ण जीवनात्मक, भाषिक, सामाजिक आणि कारक (Psychomotor) कौशल्ये विकसित होत असतात की, जी बालकांच्या सर्वांगीण विकासासाठी महत्त्वपूर्ण आहेत. सामाजिक मूल्ये आणि वैयक्तिक सवयी गतीमान करण्यासाठीचा पाया म्हणून ही अवस्था देखील महत्त्वपूर्ण आहे. शाश्वत विकास ध्येय (SDG) क्र. ४ नुसार सर्व बालकांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करणे हे उद्दिष्ट आहे.

संशोधन अभ्यासाची गरज व महत्त्व:

साधारणपणे ३ ते ६ वयोगटातील बालके दिवसातील किमान ३ ते ४ तास बालशिक्षण केंद्रांत जातात. तेथे बालकांची

अनौपचारिक पद्धतीने पायाभूत शिक्षण तयारी करून घेण्यात येते. परंतु बालकांचा बहुतांश वेळ हा घरामध्ये आई-बाबा, आजी-आजोबा तसेच मोठी भावंडे यांच्या सहवासात जातो. घरातील मोठ्यांच्या सहवासाचा व वातावरणाचा बालकांच्या जडण-घडणीवर प्रभाव पडत असतो. घरातील मोठ्या व्यक्तींच्या सहवासातील वेळ सहजरीत्या खेळाच्या माध्यमातून बालकांच्या पायाभूत शिक्षण तयारीसाठी दिला तर बालकांच्या विकासासाठी ते उपयुक्त ठरू शकेल. यादृष्टीने बालकांच्या शारीरिक विकास क्षेत्रातील सूक्ष्म स्नायू व स्थूल स्नायू विकासाबाबत पालकांना माहिती आहे काय?, बालकांना सूक्ष्म स्नायू आणि स्थूल स्नायू विकासाच्या संधी घरी मिळतात काय ? याचा अभ्यास करणे गरजेचे आहे.

बालकांच्या पायाभूत शिक्षण तयारीमध्ये पालकांचा सहभाग तसेच शाश्वत विकास ध्येय (SDG) क्र. ४ नुसार सर्वांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाच्या संधी उपलब्ध करणे या दृष्टीने प्रस्तुत संशोधन अभ्यास महत्त्वपूर्ण आहे.

संबंधित साहित्याचा अभ्यास:

१) आकार” बालशिक्षणक्रम, (२०१४). राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे, ३०, वयोगट ३ ते ६ मधील बालकांच्या शैक्षणिक तयारीसाठी राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषदेने सदरील बालशिक्षणक्रम उपलब्ध करून दिला आहे. सदरील बालशिक्षणक्रम अंगणवाडी सेविका, शिक्षक, बालशिक्षण केंद्र संचालक, प्रशिक्षक यांना उपयोगी आहे.

२) NCERT Preschool curriculum, (2018) New Delhi.

भारत सरकारच्या राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, नवी दिल्ली कार्यालयाने ३ ते ६ वयोगटातील बालकांसाठी Preschool Curriculum उपलब्ध करून दिला आहे. सर्व राज्यांनी ३ ते ६ वयोगटातील बालकांच्या अनौपचारिक शिक्षणासाठी अभ्यासक्रम तयार करावा असे सुचविण्यात आले आहे.

३) अंगणवाडी सेविका हस्तपुस्तिका, (२०१९). एकात्मिक बालविकास सेवा योजना विभाग, मुंबई.

अंगणवाडी सेविकांना “आकार” बालशिक्षणक्रमाची अंमलबजावणी सुलभ रित्या करता यावी या करिता “आकार” बालशिक्षणक्रमावर आधारित हस्तपुस्तिका तयार केली आहे. बालकांच्या विकासाच्या कृतींची योजना कशी करावी याची माहिती सदरील पुस्तिकेत देण्यात आलेली आहे.

४) वैकासिक मानसशास्त्र, (बोरुडे, कुमठेकर, देसाई, & गोळविलकर, २००१)

बालकांच्या विकासावस्था व वयोगटानुसार बालकांच्या विकासाची वैशिष्ट्ये सविस्तरपणे दिली आहेत.

उद्दिष्टे:

1. पायाभूत स्तरावरील ४ ते ५ वयोगटातील बालकांच्या सूक्ष्म स्नायू विकासाच्या बाबतीत सद्यस्थितीचा अभ्यास करणे

2. पायाभूत स्तरावरील ४ ते ५ वयोगटातील बालकांच्या स्थूल स्नायू विकासाच्या बाबतीत सद्यस्थितीचा अभ्यास करणे

संशोधन प्रश्न:

चार ते पाच वर्षे वयोगटातील बालकांच्या सूक्ष्म व स्थूल स्नायू विकासासाठी पुरेशा कृतींच्या संधी उपलब्ध होत आहेत का ?

कार्यात्मक व्याख्या:

बालक: बालशिक्षण केंद्र, अंगणवाडीत जाणारी ४+ ते ५+ वयोगटाची बालके.

पालक: बालशिक्षण केंद्र, अंगणवाडीत जाणारी ४+ ते ५+ वयोगटातील बालकांचे पालक.

स्थूल स्नायू: हात, पाय, मान, डोके हे मोठे शरीर अवयव

सूक्ष्म स्नायू: हाताची बोटे व बोटांचे स्नायू

सद्यस्थिती: सूक्ष्म स्नायू व स्थूल स्नायू विकासाच्या कृतींची व घरी मिळणाऱ्या संधीची सद्यस्थिती.

परिमर्यादा:

प्रस्तुत संशोधन अभ्यास बालशिक्षण केंद्र / अंगणवाडीत जाणाऱ्या ४+ ते ५+ वयोगटातील बालकांच्या पालकांसाठी परिमर्यादित आहे. प्रस्तुत संशोधन अभ्यासाचे निष्कर्ष पालकांसाठी विकसित करण्यात आलेल्या प्रश्नावलीतील प्रतिसादांवर आधारित आहे.

संशोधन पद्धती : सर्वेक्षण संशोधन पद्धत

न्यादर्शन : असंभाव्यता पद्धतीतील सहेतुक न्यादर्शन पद्धती, ३८३ पालकांचा समावेश न्यादर्शात होतो.

माहिती संकलनाचे साधन : पालक प्रश्नावली (Google Form स्वरूपात)

पालक प्रश्नावली मध्ये स्थूल स्नायू विकासाशी संबंधित व सूक्ष्म स्नायू विकासाशी संबंधित प्रत्येकी ५ असे एकूण १० बंदिस्त स्वरूपाचे प्रश्न होते. ५ पैकी २ प्रश्न प्रत्यक्ष कृतीशी संबंधित होते तर ३ प्रश्न पालकांकडून बालकाला मिळणाऱ्या कृतींच्या संधी व पालकांमधील जागृती बाबत होते. प्रत्येक प्रश्नाला ५ पर्याय दिलेले होते. कोणताही पर्याय चूक अथवा बरोबर असा नव्हता. तर ते त्या पालकांचे निरीक्षणांती नोंदवलेले मत होते. प्रत्येक प्रश्नातील पर्यायांना ५ (सर्वात योग्य पर्याय), ४, ३, २ व १ (सर्वात कमी योग्य पर्याय) असे संकेतांक दिले होते. प्रस्तुत प्रश्नावलीवर दोन एक्सपर्ट व्यक्तींचे अभिप्राय घेउन योग्य त्या सुधारणा करण्यात आल्या.

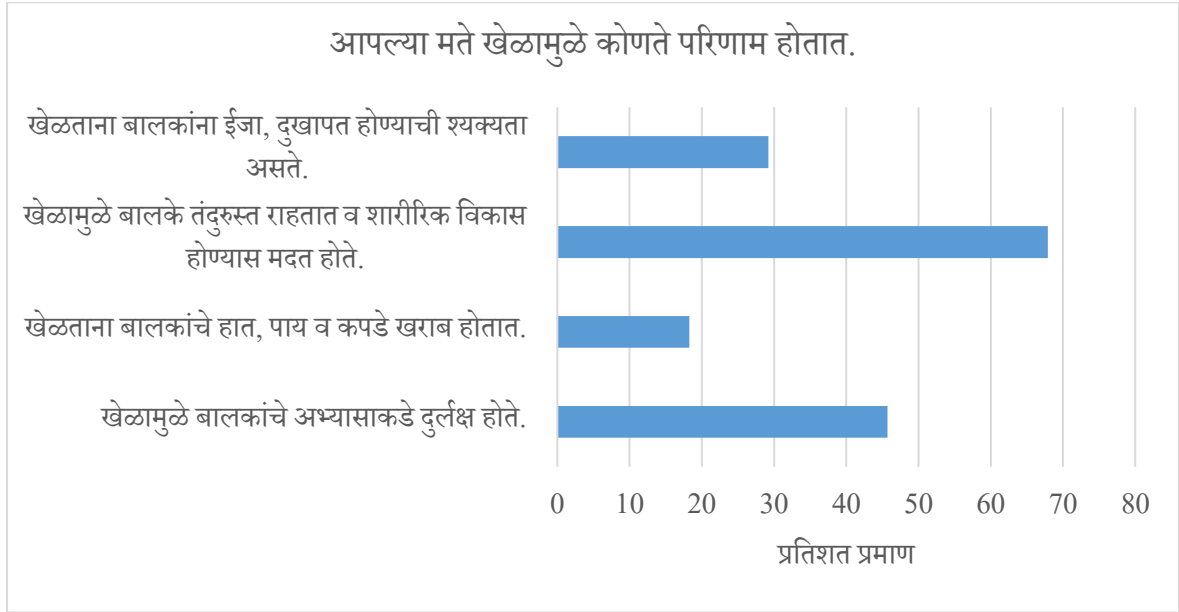
माहिती विश्लेषण-

प्र.१) आपल्या मते खेळामुळे कोणते परिणाम होतात?

तक्ता क्र.१: खेळाचे परिणाम

पर्याय	टक्केवारी
खेळामुळे बालकांचे अभ्यासाकडे दुर्लक्ष होते.	45.69
खेळताना बालकांचे हात, पाय व कपडे खराब होतात.	18.28
खेळामुळे बालके तंदुरुस्त राहतात व शारीरिक विकास होण्यास मदत होते.	67.89
खेळताना बालकांना ईजा, दुखापत होण्याची शक्यता असते.	29.24

आलेख क्र.१: खेळाचे परिणाम

निरीक्षण:

खेळामुळे बालके तंदुरुस्त राहतात व शारीरिक विकास होण्यास मदत होते या पर्यायास 67.89% पालकांनी प्रतिसाद दिलेला आहे. तसेच खेळामुळे बालकांचे अभ्यासाकडे दुर्लक्ष होते, बालकांना ईजा-दुखापत होण्याची शक्यता असते या पर्यायांना प्रतिसाद देणाऱ्या पालकांचे प्रतिशत प्रमाण लक्षणीय आहे.

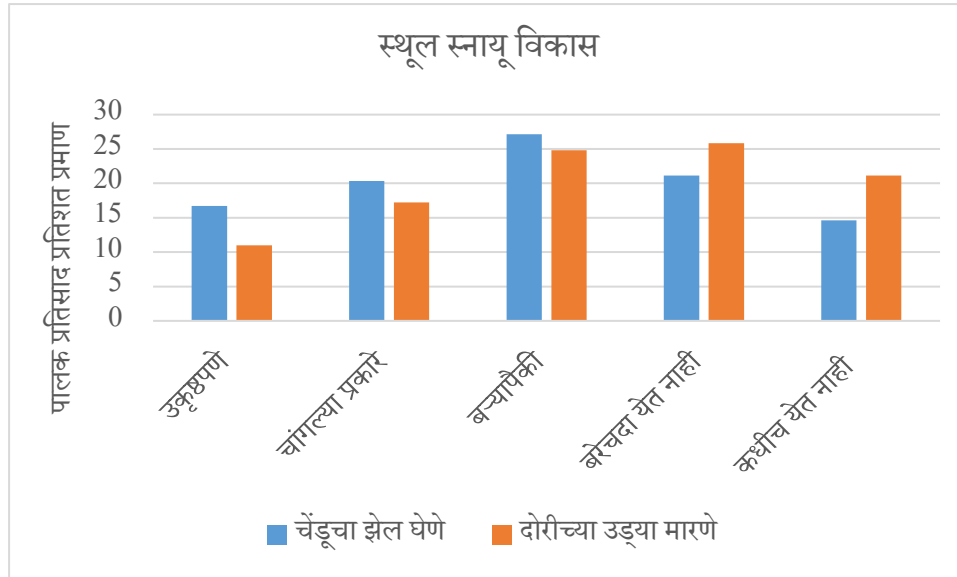
यावरून बालकांच्या विकासातील खेळाचे महत्त्व पालकांना पटवून देण्याची आवश्यकता आहे असे स्पष्ट होते.

प्र.२) बालकाला लहान आकाराच्या चेंडूचा झेल कसा घेता येतो?

प्र.३) बालकांना दोरीच्या उड्या कशा मारता येतात?

तक्ता क्र.२: चेंडूचा झेल व दोरी उड्या

पर्याय	प्रतिशत प्रमाण	
	चेंडूचा झेल घेणे	दोरीच्या उड्या मारणे
उकृष्टपणे	16.71	10.97
चांगल्या प्रकारे	20.37	17.23
बऱ्यापैकी	27.15	24.80
बरेचदा येत नाही	21.15	25.85
कधीच येत नाही	14.62	21.15
एकूण	100	100

आलेख क्र.२: चेंडूचा झेल व दोरी उड्या

निरीक्षण :

बालकाला चेंडूचा झेल बऱ्यापैकी घेता येतो असे मत नोंदविणाऱ्या पालकांची टक्केवारी सर्वात जास्त म्हणजे 27.15% आहे. बालकांना दोरीच्या उड्या उकृष्टपणे (10.97% पालक) व चांगल्या प्रकारे मारता येतात (17.23% पालक) असे मत नोंदविणाऱ्या पालकांचे प्रमाण कमी असल्याचे दिसते.

बालकांना दोरीच्या उड्या बऱ्यापैकी मारता येतात या पर्यायाला 24.80% पालकांनी तर बालकांना दोरीच्या उड्या बरेचदा मारता येत नाहीत या पर्यायाला 25.85% पालकांनी प्रतिसाद नोंदविलेला आहे. बालकांना दोरीच्या उड्या कधीच मारता

येत नाहीत या पर्यायाला 21.15% पालकांनी प्रतिसाद नोंदविला आहे.

यावरून चेंडूचा झेल घेणे तसेच दोरीच्या उड्या मारणे या कृती बालकांना उत्कृष्ट व चांगल्याप्रकारे करता येण्यासाठी वाव आहे असे दिसते.

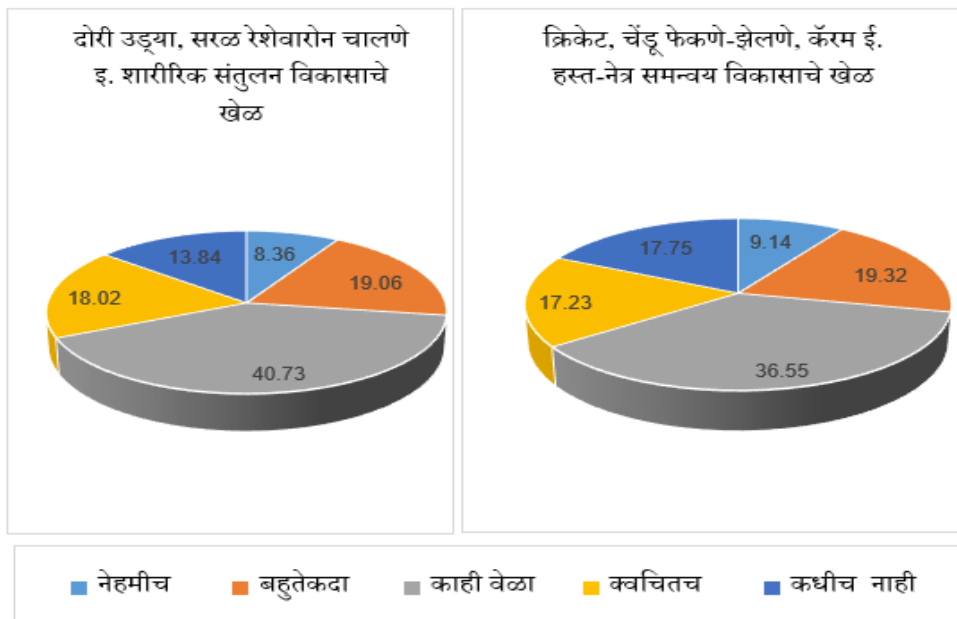
प्र.४) दोरी उड्या, सरळ रेषेवरून चालणे इ. शारीरिक संतुलन विकासाचे खेळ खेळण्याची संधी आपण मुलांना घरी देता का?

प्र.५) क्रिकेट, चेंडू फेकणे-झेलणे, कॅरम ई. हस्त-नेत्र समन्वय विकासासाठीचे खेळ खेळण्याची संधी आपण मुलांना घरी देता का?

तक्ता क्र.३: शारीरिक संतुलन व हस्तनेत्र समन्वयाच्या कृती

पर्याय	टक्केवारी	
	दोरी उड्या, सरळ रेषेवरून चालणे खेळण्याची संधी	क्रिकेट, चेंडू फेकणे-झेलणे, कॅरम खेळण्याची संधी
नेहमीच	8.36	9.14
बहुतेकदा	19.06	19.32
काही वेळा	40.73	36.55
क्वचितच	18.02	17.23
कधीच नाही	13.83	17.75
एकूण	100	100

खेळ खेळण्याची संधी पालक मुलांना घरी देतात का ?

आलेख क्र.३: शारीरिक संतुलन व हस्तनेत्र समन्वयाच्या कृती

निरीक्षण :

40.73% पालकांनी काही वेळा दोरी उड्या, सरळ रेषेवरून चालण्याच्या संधी देतात असा प्रतिसाद नोंदविला आहे. क्वचितच संधी देणाऱ्या (18.2%) व कधीच संधी न देणाऱ्या (13.84%) पालकांचे प्रमाण देखील दखल घेण्याजोगे आहे.

क्रिकेट, चेंडू फेकणे-झेलणे, कॅरम ई. हस्त-नेत्र समन्वय विकासासाठीचे खेळाच्या संदर्भात, नेहमी किंवा बहुतेकदा बालकांना या खेळांच्या संधी देणाऱ्या पालकांच्या प्रतिसादांची टक्केवारी 28% च्या आसपास आहे. 'काही वेळा', 'क्वचितच' व 'कधीच देत नाही' पर्यायांच्या प्रतिसादांच्या टक्केवारीवरून हे खेळ खेळण्याची संधी बालकांना कमी प्रमाणात मिळते हे अधोरेखित होते.

यावरून बालकांना पुरेशा प्रमाणात कृतींच्या संधी उपलब्ध होत नाहीत असे दिसते. पालकांना या विषयी अपुरी माहिती असणे हे यामागील महत्त्वाचे कारण असावे. दोरी उड्या, सरळ रेषेवरून चालणे इ. खेळांमुळे बालकांच्या शारीरिक संतुलन विकासास मदत होते तसेच क्रिकेट, चेंडू फेकणे-झेलणे, कॅरम ई. खेळांमुळे बालकांच्या हस्त-नेत्र समन्वय विकासास मदत होते. त्यादृष्टीने या कृतींचे महत्त्व पालकांना समजणे आवश्यक आहे. खेळामार्फत बालकांच्या स्थूल स्नायूंचा विकास साधता येतो याची जाणीव करून देणे आवश्यक आहे.

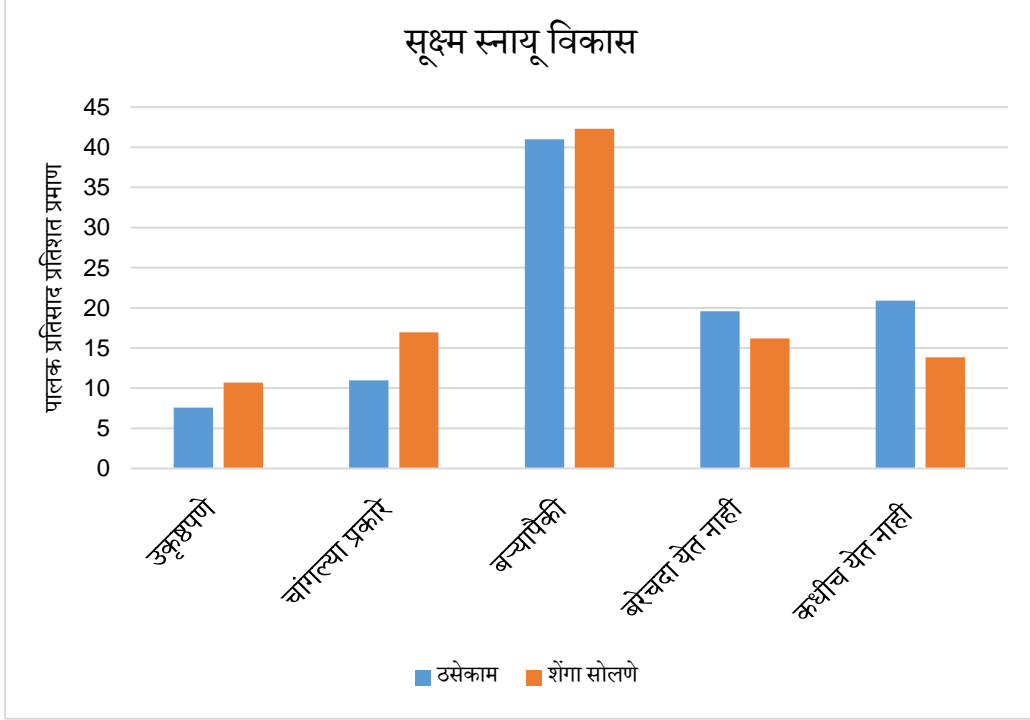
प्र.६) बालकांना ठसेकाम कसे करता येते?

प्र.७) बालकांना शेंगा सोलण्याची कृती कशी करता येते?

तक्ता क्र.४: ठसेकाम व शेंगा सोलणे कृती

पर्याय	टक्केवारी	
	ठसेकाम करणे	शेंगा सोलणे
उकृष्टपणे	7.57	10.70
चांगल्या प्रकारे	10.97	16.97
बऱ्यापैकी	40.99	42.30
बरेचदा येत नाही	19.58	16.19
कधीच येत नाही	20.89	13.84
एकूण	100	100

--

आलेख क्र.४: ठसेकाम व शेंगा सोलणे कृती

निरीक्षण :

ठसेकाम बऱ्यापैकी करता येते हा पर्याय निवडणाऱ्या पालकांचे प्रमाण 40.99% आहे. उत्कृष्टपणे व चांगल्याप्रकारे करता येते असा प्रतिसाद नोंदविणाऱ्या पालकांचे प्रतिशत प्रमाण 18.54% आहे. 20.89% पालकांनी बालकांना ठसेकाम कधीच करता येत नाही असा प्रतिसाद नोंदविला आहे. बालकांना शेंगा सोलण्याची कृती बऱ्यापैकी जमते असे म्हणणारे 42.30% पालक आहेत. उत्कृष्टपणे व चांगल्याप्रकारे करता येते असा प्रतिसाद नोंदविणाऱ्या पालकांचे प्रतिशत प्रमाण 27.67% आहे.

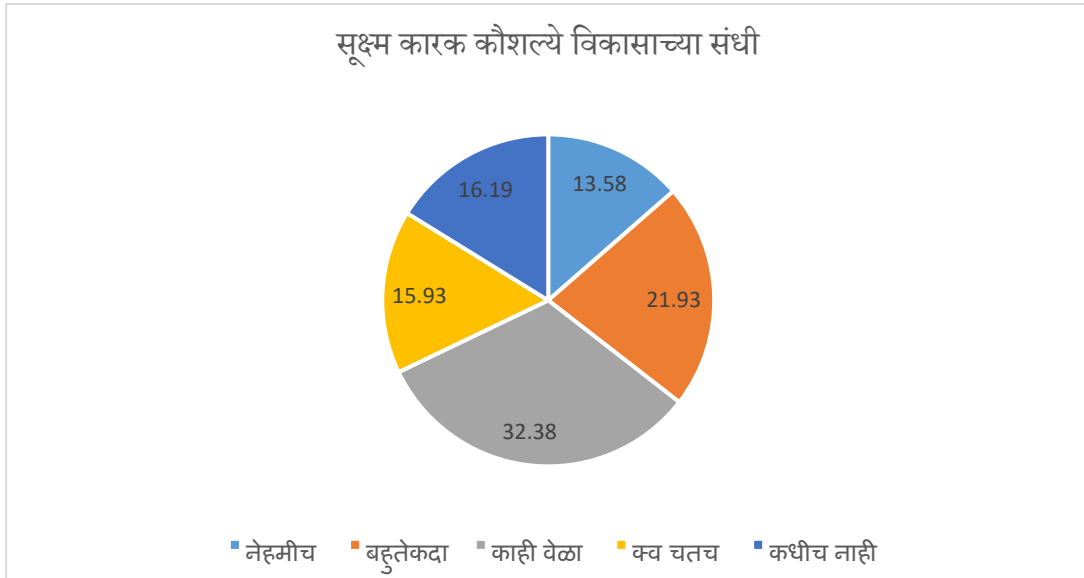
यावरून ठसेकाम करणे आणि शेंगा सोलणे या सारख्या कृती बालकांना उत्कृष्ट व चांगल्याप्रकारे करता येण्यासाठी वाव आहे असे दिसून येते.

प्र.८) मुलांच्या सूक्ष्म कारक कौशल्ये विकासासाठी कातरकाम, चिकटकाम, ठसेकाम कृती करण्याची संधी आपण बालकांना घरी देता का?

प्र.९) मुलांच्या सूक्ष्म कारक कौशल्ये विकासासाठी सोलणे, निवडणे कृती करण्याची संधी आपण बालकांना घरी देता का?

तक्ता क्र.५: सूक्ष्म कारक कौशल्ये विकासाच्या संधी

पर्याय	टक्केवारी	
	कातरकाम, चिकटकाम, ठसेकाम करण्याची संधी	सोलणे, निवडणे करण्याची संधी
नेहमीच	11.23	13.58
बहुतेकदा	6.27	21.93
काही वेळा	39.43	32.38
क्वचितच	24.8	15.93
कधीच नाही	18.28	16.19
एकूण	100	100

आलेख क्र.५: सूक्ष्म कारक कौशल्ये विकासाच्या संधी

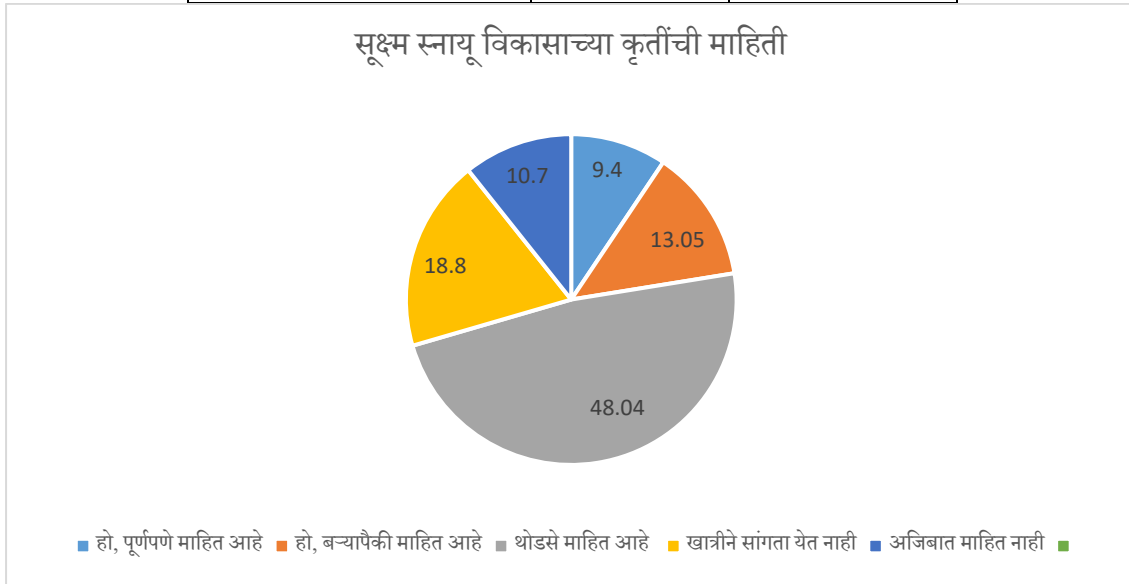
निरीक्षण : मुलांच्या सूक्ष्म कारक कौशल्ये विकासासाठी कातरकाम, चिकटकाम, ठसेकाम इ. कृती करण्याची संधी काही वेळा, क्वचितच व कधीच संधी न देणाऱ्या पालकांचे एकूण प्रतिशत प्रमाण 82.51% आहे. सोलणे, निवडणे इ. कृती करण्याची संधी काही वेळा, क्वचितच व कधीच संधी न देणाऱ्या पालकांचे एकूण प्रतिशत प्रमाण 64.5% आहे. नेहमीच आणि बहुतेकदा संधी देणाऱ्या पालकांचे प्रतिशत प्रमाण त्यामानाने खूपच कमी आहे.

यावरून मुलांच्या सूक्ष्म कारक कौशल्ये विकासासाठी कातरकाम, चिकटकाम, ठसेकाम, सोलणे, निवडणे इ. कृतींचे महत्त्व पालकांच्या लक्षात आणून देणे उपयुक्त ठरेल.

प्र. १०) निवडणे, सोलणे, मातीत बोटानी रेघोट्या मारणे या कृतींमुळे बालकांचे बोटांचे स्नायू लेखनासाठी तयार होतात याची माहिती आपणाला आहे का ?

तक्ता क्र.५: बोटांचे स्नायू लेखनासाठी तयार होण्यासाठीच्या कृतींची माहिती

पर्याय	पालक प्रतिसाद	
	वारंवारिता	प्रतिशत प्रमाण
हो, पूर्णपणे माहित आहे	36	9.40
हो, बऱ्यापैकी माहित आहे	50	13.05
थोडसे माहित आहे	184	48.04
खात्रीने सांगता येत नाही	72	18.80
अजिबात माहित नाही	41	10.70
एकूण प्रतिसादक	383	100

आलेख क्र.५: बोटांचे स्नायू लेखनासाठी तयार होण्यासाठीच्या कृतींची माहिती

निरीक्षण : निवडणे, सोलणे, मातीत बोटानी रेघोट्या मारणे या कृतींमुळे बालकांचे बोटांचे स्नायू लेखनासाठी तयार होतात याची पूर्णपणे, बऱ्यापैकी माहिती आहे असा प्रतिसाद नोंदविणाऱ्या पालकांचे प्रतिशत प्रमाण 22.45% आहे. तर थोडेसे माहिती आहे, सांगता येत नाही व अजिबातच माहिती नाही असा प्रतिसाद नोंदविणाऱ्या पालकांचे प्रतिशत प्रमाण 77.55% आहे.

यावरून निवडणे, सोलणे, मातीत बोटानी रेघोट्या मारणे या कृतींमुळे बालकांचे बोटांचे स्नायू लेखनासाठी तयार होतात याची माहिती पालकांना असणे उपयोगाचे आहे.

संशोधन प्रश्नाचे उत्तर:

बालकांच्या सूक्ष्म स्नायू व स्थूल स्नायू विकासासाठी कृतींचे महत्त्व पालकांना पटलेले दिसून येत नाही. परिणामी सूक्ष्म व स्थूल स्नायू विकासासाठी कृतींच्या पुरेशा संधी बालकांना घरी दिल्या जात नाहीत असे दिसते.

फलतांची चर्चा:

नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरण अंमलबजावणी पुस्तिकेतील मुद्दा क्रमांक 1.4.1.3 strengthening of Anganwadi's and implementation of ECEC अंतर्गत Task १२ नुसार पालकांचे बालकांच्या विकासातील योगदान महत्त्वाचे आहे. प्रस्तुत task मध्ये पुढील अपेक्षा मांडलेली आहे. "Community sensitization and parental advocacy is crucial in ECCE. Community mobilization, awareness generation will be taken up in a targeted manner by states/UTs to enhance the community and parental involvement."

बालकांच्या सूक्ष्म स्नायू व स्थूल स्नायू विकासासाठी पुरेशा कृतींच्या संधी पालक घरी उपलब्ध करून देत नाहीत असे अभ्यासाद्वारे दिसून आले.

संशोधनाचे योगदान:

बालके अधिक वेळ पालकांच्या सहवासात असतात. पालक आपल्या पाल्याच्या पायाभूत शिक्षण तयारीसाठी योग्यरित्या मदत करू शकतात. प्रस्तुत संशोधनाच्या आधारे बालकांच्या शारीरिक विकास क्षेत्रातील स्थूल स्नायू व सूक्ष्म स्नायू विकासाबाबत बालकांना घरी मिळणाऱ्या कृतींच्या संधींचा आढावा घेण्यात आला आहे. नवीन राष्ट्रीय शैक्षणिक धोरणामध्ये २०३० पर्यंत पायाभूत शिक्षण स्तरातील ३ ते ६ वयोगटातील बालकांच्या शिक्षणाचे सार्वत्रिकीकरण व पालक सहभागाचे महत्त्व विषद करण्यात आले आहे. बालकांच्या स्थूल स्नायू व सूक्ष्म स्नायू विकासांमध्ये पालक सहभागाबाबत या अभ्यासात महत्त्वपूर्ण बाबींची मांडणी करण्यात आली आहे. हे या संशोधन अभ्यासाचे योगदान आहे.

संदर्भ :

1. महाराष्ट्र शासन (२०१७). अंगणवाडी केंद्रातील मुलांच्या शैक्षणिक विकासाबाबत. मुंबई: शालेय शिक्षण विभाग.
2. महाराष्ट्र शासन (२०१९). पूर्व बाल्यावस्थे अंतर्गत संगोपन व शिक्षण या धोरणाची अंमलबजावणी करण्याकरिता पूर्व प्राथमिक शिक्षण धोरण (ECCE Policy) कार्यनियमावली / कार्यपद्धती राज्यात लागू करणे बाबत. मुंबई: महिला व बालविकास विभाग.
3. राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद. (२०१४). 'आकार'. पुणे: राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद
4. Central Ministry of Education. (2020). National Education Policy 2020. Delhi: Ministry of

Education.

5. National Council of Educational Research and Training. (2019). *the Preschool Curriculum*. Delhi: Department of Elementary Education.
6. National Council of Educational Research and Training. (2018). *Guidelines for quality early years education*. New Delhi: Department of Elementary Education.
7. <https://sdgs.un.org/goals/goal4> SDG: sustainable development goal number 4

Cite This Article:

श्री. सुपे ल. व डॉ. ईसावे सु. (2024). बालकांच्या पायाभूत शिक्षण तयारीच्या सद्यस्थितीचा अभ्यास. In Educreator Research Journal: Vol. XI (Number II, pp. 199–210). ERJ. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10907936>